

Üleeuroopaline arhiivikonverents Genfis

■ 28.–30. aprillil 2010 leidis aset VIII Euroopa arhiivikonverents. Iga viie aasta tagant peetava konverentsi seekordne teema oli digitaalarhiivindus (*Digital Archiving*). Ürituse korraldajaks ja võõrustajaks oli Šveitsi Föderaalarhiiv (www.bar.admin.ch), oma abikäe andis ka Rahvusvahelise Arhiivinõukogu (ICA) Euroopa haru (EURBICA) ja kutseühenduste sektsioon (SPA). Šveitsi läänepoolseimas sopis asuv ning kolmest küljest Prantsusmaaga piirnev konverentsilinn Genf jääb meelde oma kevadsuvisel soojuse ning öielõhnaga, maaliliste vaadetega Alpidele ja järvele, täiskuuvalgete õhtute, paljurahvuselise tänavasagina, puhta, värske ja kultuursena.

Konverentsile registreerus üle 650 inimese peamiselt Euroopast, aga ka mujalt maailmast – Kanadast Kambodžani. Eestit esindasid Kuldar Aas, Indrek Kuuben, Tarvo Kärberg, Lauri Leht, Maive Mürk, Priit Pirsko ja Tõnis Tärna Rahvusarhiivist, Toomas Mägi Ida-Tallinna Keskhaigla arhiivist, Anu Ehamaa Põhja-Eesti Regionaalhaiglast, Liivi Karpištšenko ja Kädi Riismaa Riigikantseleist ning Raivo Ruusalepp Eesti Äriarhiivist.

Nagu märgitud, keskenduti tänavusel arhiivikokkusaamisel digitaalarhiivindusele ja sellele haakuvatele teemadele. Programmi seadis kokku Rahvusvaheline Teaduskomitee (ISC), kelle sooviks ei olnud seekord arutleda mitte niivõrd arhiivi kui institutsiooni, kuivõrd selle olulise funktsiooni – digitaalse säilitamise – üle. Selleks, et hõlbustada põlvkondadevahelist dialoogi, mis on digiajastul kui mitte hädavajalik, siis vähemasti tervitatav nähtus, kaasati programmi koostamisse 20 noort kuni 28-aastast arhiivinduse vallas hetkel silmapaistvat spetsialisti üheksast erinevast Euroopa riigist. „Noored professionaalid“ (*young professionals*) sõnastasid konverentsieelsel kokkusaamisel ühise arusaama: me kõik oleme juba viimased paarikümme aastat teadlikud digitaalse

arhiveerimisega kaasnevatest probleemidest ja väljakutsetest. Ometi ei peaks me rahulduma teemakohaste probleemide või teooriate meenutamisega, vaid arutlema võimalike lahenduste üle. Nende üle, mis on juba välja töötatud ja mida edukalt rakendatakse, aga ka nende üle, mis alles tuleb välja arendada või mis on praktika käigus osutunud läbikukkunuks. Me kõik oleme hetkel õpilased. Kokkuvõtvalt – ärgem halagem, vaid keerakem varrukad üles ja hakakem tööle!

Tagantjärele võib nentida, et konverentsi programm järgis noorte üleskutset: kolme päeva jooksul peetud rohkem kui 130 ettekannet keskendusid pigem konkreetsete kogemuste jagamisele kui teoretiseerimisele. Ettekanded ja *workshop* 'id peeti kuni kaheksas paralleelsesioonis inglise, saksa ja prantsuse keeles. Üles astusid väga erineva taustaga oma ala spetsialistid alates arhivaaridest, õppejõududest ja mõtetarkadest ning lõpetades arvutispetsialistide, dokumendihaldurite ja meediainimestega nii avalikust kui erasektorist, riiklikult ja kohalikult tasandilt.

Digitaalarhiivinduse aktuaalseid küsimusi vaadeldi neljas alateemas – ametialane kompetentsus, säilitamine, e-arhiveerimine ja veebipõhise juurdepääsu tagamine. Kuna ettekannete lühiülevaated on leitavad konverentsi ametlikult kodulehelt (<http://www.bar.admin.ch/eca2010/index.html?lang=en>), siis avan järgnevalt üksnes iga alateema all käsitletu, tuues välja eredamalt kõlama jäänud mõtted-arvamused.

Arhiivi profiil: ametialane kompetentsus digitaalaajastul

Väga huvitava ja sisuka ülevaate arhivaaride tsunftist ja selle erinevatest ülesannetest digiajastul andis Šveitsi Rakendusteaduste Ülikooli infoteaduse tudengite koostatud poster „Die Archivarin im Zentrum des digitalen Zeitalters“. Kuna teadmist ja kultuurivara luuakse üha enam elektroonilisel kujul, siis võib väita, et arhivaaridel on kaasaegses infoühiskonnas võtmeroll. Arhiivindus on muutunud multidistsiplinaarseks erialaks, arhivaaride tööpõld on oluliselt laienenud. Lisaks teadmistele ja oskustele ajaloost, paberdokumentide kogumisest ja säilitamisest ning nendele juurdepääsu tagamisest peab uue aja arhivaar orienteeruma informaatikas ja dokumendihalduses ning oma väga head suhtlemisoskust. Nendest nõud-

mistest lähtuvalt tuleks ümber korraldada arhiivide koolitamine. On üsna mõeldav, et klassikaline arhiivindusala õpe ühildatakse raamatukogu- ja infoteadusega, nõnda nagu see juba mitmel pool Kesk- ja Lääne-Euroopas tavaks on saanud. Kuna infoühiskonnale on iseloomulik pidev muutumine, siis peavad ka arhiivaarid olema valmis kohanema ja end vajadusel professionaalselt täiendama.

Huvitav oli mõte, et ei piisa sellest, et reageerime tehnoloogilistele muutustele, me peaksime suhtuma sellesse positiivselt ja ühtlasi ammutama sellest inspiratsiooni. Nii rõhutas ka tuntud arhiiviteoreetik ning pikaajaline Hollandi riigiarhiivaar Eric Ketelaar oma plenaarettekandes, et tuleviku märksõnadeks on veebipõhine juurdepääs ning e-nõustamine, sh. kodanike osalus teabe loomisel ja vahendamisel. Rahvusarhiivis on see juba praegu uurijateeninduse igapäevatoõ lahutamatu osa (nt. Saaga projekt, virtuaalne uurimissaal).

Olulisena toodi välja, et uus aeg nõuab varasemast rohkem professionidevahelist koostööd. Charles Leadbeater, Ühendkuningriigist pärit ideedegeneraator, kirjutaja ja ettevõtete-valitsuste strateegiline nõustaja nimetas praegusaja kultuuri „koos“-kultuuriks, mille tuumaks on informatsiooni loomine, jagamine ja ühiselt tegemine. Ta kutsus üles mõtlema koos oma kasutajate, partnerite, isegi oma konkurentidega.

Mida säilitada: kuidas peegeldada infoühiskonda

98% kogu maailma informatsioonist luuakse praegusajal elektroonilisel kujul, kusjuures üle 80% dokumentidest ei prindita kunagi paberile. USA teismeline saadab keskmiselt 80 SMS-sõnumit päevas. Facebook'il on umbes 300 miljonit registreeritud kasutajat. Iga päev lisatakse veebi 10 miljonit uut lehekülge, mida külastab 24% maailma rahvastikust. Kui üks inimene viibiks pausideta igal internetis oleva veebilehel ühe minuti, siis kuluks tal „teenkonna“ läbimiseks 31 000 aastat. Need on vaid mõned tänapäeva ühiskonda iseloomustavad faktid, mis tuginevad USA-s tehtud uuringule ja mida seelses rahvusarhiivis töötav ning aastaid digitaalse säilitamisega tegelenud Jason R. Baron konverentsil tutvustas. Baron on arvamusel, et 21. sajandi ajalugu kirjutatakse tulevikus just e-allikate tuginedes.

Selleks, et vältida „tumedat digitaalset ajastut“ (*digital dark age*) – selle, pisut hirmutavalt kõlava väljendi viskasid muide õhku mitmed kõnelejad –, tuleb paljud senised praktikad ümber mõtestada ning tegutseda kiirelt ja otsustavalt. Esimene teema, mis tõstus, oli digitaalselt sündinud dokumentide hindamine. Rõhutati vajadust saavutada kontroll informatsiooni üle ja säilitada seda alates selle loomise hetkest (eel- ja makrohindamise põhimõtted) ning läheneda hindamisele koöperatiivselt: avalik arhiiv ja asutused osalevad hindamisprotsessis aktiivsete partneritena ning jagavad vastutust. Kolmandaks osapooleks on uurija, kelle huve aastakümnete pärast püütakse aimata. Hindamine peaks olema integreeritud asutuse dokumendihalduse protsesside hulka.

Ettekannetes esitati mitmeid küsimusi, mille hulgast paljudele alles otsitakse vastuseid. Kuidas valida tohutust infotulvast kõige väärtuslikum? Mil moel talletatakse tuleviku jaoks „rahva hääli“, s. o. suhtlusportaalides, blogides ja eraveebilehtedel leiduvad andmed? Kuidas lahendada digitaalse säiliku pideva muutumise küsimus (näiteks tõstetakse e-ajalehes sageli tekste ümber, lisatakse või hoopis kustutatakse linke ja kommentaare)? Kes garanteerib, et dokumentides leiduvad lingid „töötavad“ ka aastakümnete pärast? Kuidas tagatakse digidokumentide autentsus? Kui palju maksab nende säilitamine ja kust tuleb raha? Mitmed riigid, sh. Eesti, on kirjeldatud väljakutsetest lähtuvalt töötanud välja uue hindamis- ja säilitamisstrateegia ning täiendanud õigusakte. Suurbritannias, Austrias ja mujal on loomisel programmid, mis hõlbustavad veebilehtede arhiveerimist nende pikaajaliseks säilitamiseks.

E-arhiveerimine: protsesside ja ärimudelite ümberkorraldamine

Konverentsi tuumaks oli elektrooniline arhiveerimine kitsamas tähenduses, s. o. digitaalselt sündinud dokumendi elukäik selle loomisest arhiveerimiseni pikaajaliseks säilitamiseks. Seetõttu peeti kõige rohkem ettekandeid just sel teemal. Esitleti hulgaliselt praktilisi lahendusi väikestest suurteni, avalikust erasektorini, rahvusvahelistest kohalike arhiivideni. Sealjuures püüti lahata nende lahenduste eeliseid ja puudusi, ilmnunud riske ning tulevikuväljakutseid.

Kahtlemata kätkeb digitaalne arhiveeri-

mine ja säilitamine endas palju ohtusid, kuid oldi ühel meelel, et neid on võimalik targalt ja teadlikult tegutsedes maandada. Eelkõige tuleks leida inspiratsiooni infotehnoloogia arengutest ning pöörata need enese jaoks väljakutseks. Suurbritannia rahvusarhiiv on koos Euroopa Liidu *Planets*-projektiga töötanud välja teaduslikud riskihalduse meetodid, mis pakuvad lahendusi erinevatele probleemidele, näiteks kuidas vältida digitaalse failiformaadi aegumist ja informatsiooni kadu säilitamisel või kuidas tagada dokumentide autentsus nende avalikku arhiivi ülekandmisel. Tunnistati tehnika ja infotehnoloogia ning praktilise elu lõppematut vasturääkivust, mida on võimalik ületada ohtude ennetamise teel.

Mitmed ettekanded keskendusid digitaalsetele hoidlatele. Tulevikus peavad need olema võimelised täitma kõiki funktsioone, mida traditsioonilised hoidlad praegu teevad: võtma vastu dokumente, neid haldama, hoiustama ja neile juurdepääsu tagama. Mõnes riigis (nt. Kanadas, Hollandis) on juba välja töötatud digitaalsete hoidlate arhitektuursed lahendused. Küsimuseks on, kuivõrd usaldusväärsed need on. Viini Tehnikaülikooli õppejõudude arvates on digitaalsete hoidlate plaanid tulevikus erinevad, sõltuvalt asutuse suurusest, eripärast ja kogudest.

Arutleti ka elektroonilise dokumendihalduse standardite (elektroonilise dokumendihalduse süsteem (EDRMS), tarkvara informatsioon elutsükli haldamiseks (OAIS), nõuded andmebaaside pikaajaliseks säilitamiseks (SIARD) jm.) ning nende arendamise seis ja praktikas rakendamise üle. Huvitavad olid näited selle kohta, kuidas rahvusvahelisi standardeid kombineeritakse rahvuslike kogemustega. Sellest järeldus, et standardid annavad küll praktilisi juhiseid ja tehnilise raamistiku, ent iga riik ja asutus peab need kohandama oma vajadustele.

Digitaalne säilitamine koosneb erinevatest etappidest: eksportimine algsüsteemist, formaadi teisendamine hoiustamiskõlblikuks, hoidlase ülekandmine, viiruse- ja kvaliteedikontroll ning lõpuks hoiustamine. Siinjuures on oluline, et dokumendi metaandmed säiliksik kõigil etappidel. Kuna digitaaldokumendid on oma loomult palju hapramad kui traditsioonilised analoogdokumendid, siis tuleb neid kaitsta juba elutsükli esimestel sammudel. Selle vajaduse sõnastas tabavalt Rotterdami Munitsipaalarhiivi infohaldur Mies Langelaar: arhiivi roll staatilise kogu eest hoolitsejana teiseks pikaajalise ja usaldusväärse juurdepääsuteenuse pakkujaks.

Teisisõnu – selle asemel, et oodata, millal dokumendid paarikümne aasta pärast avalikku arhiivi üle antakse, võtab arhiiv omale eeslinil seisja rolli, andes asutustele nõu ja jagades vastutust: *safekeeper*’ist saab *safeguarder*. Kui osad digitaalse säilitamise etapid nõuavad inimlikku otsustamist, siis teiste puhul on hädavajalik protsesse automatiseerida kus iganes võimalik. Nõnda saab kokku hoida nii inimressurssi kui raha.

Selles teemablokis pidasid ettekande ka Tarvo Kärberg ja Kuldar Aas Rahvusarhiivi digitaalarhiivi büroost ning Toomas Mägi Ida-Tallinna Keskhaigla arhiivist. Tarvo Kärberg tutvustas oma ettekandes „*Flexible and automated ingest of records from EDRMS systems*” Rahvusarhiivi poolt loodud universaalset arhiveerimismoodulit (UAM). Tegemist on tarkvaralise abivahendiga elektroonilistest dokumendihaldussüsteemidest eraldatud digitaaldokumentide arhiveerimise ettevalmistamiseks ja avalikku arhiivi edastamiseks. Muude vooruste kõrval võimaldab UAM automatiseerida mitmeid rutiinseid ja ressursimahukaid tegevusi. 2008. aastal testiti moodulit Tartu Linnavalitsuses ja 2009.–2010. aastal Riigikantseleis.

Kuldar Aas pidas ettekande teemal „*Let agents do the work: new digital preservation concepts from the PROTAGE project*”, keskendudes europrojekti PROTAGE (PReservation Organizations using Tools in AGent Environment) viimastele arengutele. Tegemist on Euroopa Komisjoni 7. raamprogrammi projektiga, mille eesmärk on digitaalse säilitamise tööde juures agent-tehnoloogial põhinevate tarkvarakeskkondade kasutuselevõtu uurimine ja rakendamine. Kokku osaleb projektis seitse partnerit, juhtpartneriks on Rootsi Rahvusarhiiv. Rahvusarhiivi peamine roll projektis on loodava tarkvara testimine. Projekt sai alguse novembris 2007 ning kestab käesoleva aasta oktoobrini.

Toomas Mägi rääkis haiglate tarbeks välja töötatud arhiivi infosüsteemist Ida-Tallinna Keskhaigla näitel („*Archival information system (data warehouse) for hospital*”). ISAD(G) ja OAIS standarditel tugineva andmebaasi eesmärgiks on kogunenud andmete hõlpsam haldamine ja kasutamine. Infosüsteem peaks toetama erinevaid säilikuformaate ja kirjelduki erinevatest lähtesüsteemidest ning peaks valmistama neid ette üleandmiseks avalikku arhiivi. Kokkuvõttes rõhutas T. Mägi, et avalike ja väiksemate (või ka eriliimeliste) arhiivide probleemeid on erinevad, mistõttu need vajavad omaette lahendusi.

Veebipõhine juurdepääs: lahendused ja järelkaja

Nagu märkis plenaarettekandes Euroopa juhtiva arhiivinfosüsteemide tarkvara tootmisega tegeleva *Scope Solutions Ag* tegevjuht Felix Akeret, on tulevikuarhiiv hübriidarhiiv, milles säilitatakse „klassikalisi” ja digidokumente. Kuna viimaste hulk järjest kasvab, on suund kõikjal selle poole, et üha enam inimesi külasta B füüsilise uurimissaali asemel virtuaalset uurimissaali. Peab märkima, et Euroopa arhiivide tase veebipõhiste teenuste osutamisel on vägagi erinev. Nõnda tähistab moodne termin „virtuaalne uurimissaal” enamiku riikide jaoks hetkel veel vaid juurdepääsu digiteeritud nimistutele, üksikutele andmebaasidele ja digidokumentidele, samal ajal kui näiteks Suurbritannia ja Eesti on teistest Kalevipoja sammu jagu ees: uurija leiab saali sisenedes põhjalikud ja omavahel integreeritud otsiabi vahendid ning suures koguses digiteeritud dokumente, saab teha sisseoste arhiivipoes, suhelda nii arhivaaride kui ka teiste uurijatega.

Teemabloki ettekannetes tutvustatigi ideid ja lahendusi, mis veebipõhise juurdepääsu paremaks tagamiseks on välja arendatud. Mainiksin siinkohal ära vaid Poola kolleegide ponnistused *online*-kaardi loomisel. Kaardi abil proovitakse koondada erinevat liiki digiallikad erinevatest arhiividest ning teha need ligipääsetavaks n.-ö. ühe värava kaudu. Nõnda on näiteks võimalik oma koduküla ajalugu uurides saada hõlpsasti teada, millised dokumendid on selle kohta arhiivides olemas, ning ühtlasi neid dokumente sirvida. Kuigi poolakad alles teevad esimesi katsetusi sellise portaali loomisel, väärib idee äramärkimist. Sarnase tulemuseni jõudis 2006.–2008. aastal kestnud rahvusvaheline arhiiviprojekt QVIS, milles osales ka Eesti Rahvusarhiiv.

Palju räägiti arhiivikirjeldusest. Selleks, et hõlbustada juurdepääsu arhiiviteabele, tuleks kirjelduste loomisel arvesse võtta uurijagruppide (teadlased, õpilased, algajad suguvõsauurijad jm.) huve, nende teadmisi arhiivist kui sellisest ning tehnilist pädevust. Kirjelduste sisu kõrval on oluline ka veebirakenduste disain. Nõnda peaks arhiiv uue andmebaasi või veebilehe loomisel esitama küsimuse: mis paneb uurija klikkima? Üldine arvamus oli, et otsimine tuleks teha kasutajale võimalikult lihtsaks ja arusaadavaks, näiteks võiks olla võimalik otsida märksõnade järgi. Suund on sennapoole, et kirjeldused oleksid ühest väravast kätteleitavad,

hoolimata sellest, kus säilikud füüsiliselt asuvad (nt. Suurbritannia portaali *The Archives Hub*, Euroopa arhiiviportaali APENet).

Kõne all oli ka juurdepääs audiovisuaalsetele dokumentidele ja teadustöödele ning sellega kõige enam seostuvad autorikaitse ja juurdepääsupiirangu küsimused. Tõdeti, et tuleks üle vaadata vastavad seadused ning kehtestada ühtsed normid kogu Euroopale.

Teema raames said sõna ka Indrek Kuuben ja Tõnis Tärna Rahvusarhiivist, kes esitlesid oma ettekandes „*Web-based Archival Services in Estonia – Innovation and Routine*” veebipõhiseid arhiiviteenuseid Eestis. Vastust püüti sõnastada küsimusele, kuidas viimaste aastate arengud Rahvusarhiivi e-teenuste alal on mõjutanud arhiivide ülesandeid ja tegevust ning kasutajaid. Tõdeti, et tänu uutele hästi toimivatele veebirakendustele (arhiivi infosüsteem AIS, digitaalsete arhiiviallikate kogu Saaga, virtuaalne uurimissaal VAU) on klienditeenindus nihkunud suuresti traditsioonilisest uurimissaalist veebi. Arhiivid on ühiskonnas nähtavamal kui ei kunagi varem. Muutunud on ka arhiivi ja uurija suhe ning rollid: arhiiv mitte niivõrd ei paku enam valmis lahendusi, kuivõrd julgustab kasutajaid looma uut teavet teineteise ja arhiiviga koostööd tehes. Loovutades osad traditsioonilised rollid uurijatele, saab arhiiv keskenduda parema juurdepääsu tagamisele (allikate digiteerimine, GIS-lahenduste arendamine, arhiivipedagoogika jm.).

Lõpetuseks võrdleksin digiarhiivi kosmosega: see on aegruumist sõltumatu, ahvatlevalt ilus ja salapäraselt kättesaamatu, mõistuslik ja südamelähedane samaaegselt. Me ei peaks kartma sellesse sisenemist (tõtt-öelda oleme sellesse juba lootusetult mähitud), kuid tervislikum ja mugavam on lennelda koos. Olen kindel, et kui erinevad oma ala spetsialistid, eelkõige arhivaarid ja infotehnoloogid, nii koduarhiivis kui ka väljaspool seda teineteisele kätte ulatavad, siis õnnestub meil mustadest aukudest mõnusalt kõrvale hiilida.

Maive Mürk